

O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI PREZIDENTI SAYLOVINING O‘ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Asatov Akbar Laziz o‘g‘li

O‘zbekiston Milliy universiteti

Yurisprudensiya(biznes huquqi)

yo‘nalishi talabasi

ANNOTATSIYA. Maqolada O‘zbekiston Respublikasida davlat hokimiyati tashkil etilishining asosiy bo‘g‘inlaridan biri bo‘lgan prezidentlik institutini shakllantirish jarayoni va unda saylov tizimi o‘ziga xos xususiyatlari. Saylov demokratik jamiyatda muhim o‘rin egallaydi. Hozirgi kunda davlatimizda O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga va Oliy Majlisning Qonunchilik palatasi deputatligiga, shuningdek, Qoraqalpog‘iston Respublikasi Jo‘qorg‘i Kengesi hamda mahalliy davlat hokimiyati vakillik organlariga saylovlar tashkil etish huquqiy asoslari. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentligiga saylov o‘takazishning tamoyillari, nomzodlarga qo‘yilgan talablar, saylov huquqi prinsiplariga oid asosiy tushunchalar to‘g‘risida so‘z boradi.

KALIT SO‘ZLAR: demokratiya, saylov, prinsip, prezident, legitimlik, deputat, respublika, parlament, konstitutsiya, kodeks, siyosiy partiya, kodifikatsiya.

KIRISH

Saylov siyosiy rejimi demokratiya bo‘lgan davlatlarning taraqqiyotida va fuqarolarning siyosiy huquqlarini amalga oshiradigan muhim konstitutsiyaviy-huquqiy institut hisoblanadi. O‘zining bosh maqsadi fuqarolik jamiyatini shakllantirish va demokratik huquqiy davlat qurish bo‘lgan O‘zbekiston Respublikasida o‘z oldiga qo‘ygan yo‘lga erishish uchun asosiy tamoyillaridan biri xalq hokimiyatchiligini ta‘minlash hisoblanadi. Saylov esa bunda katta rol o‘ynaydi. Shuning uchun ham

O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida saylov tizimi maxsus bobda alohida institut sifatida mustahkamlangan. Bu XXII bob bo‘lib, u 128-129-moddalarni o‘z ichiga oladi. Birinchi Prezidentimiz I.Karimov saylovga quyidagicha ta’rif berganlar: “Demokratiya va saylov tushunchalari doimo yonma-yon yuradi, ular o‘zaro birlashib ketgan. Saylovlar – demokratiya degani. Demokratiya – ^{3[OB]}. Bundan tashqari 2019-yil 25-iyunda saylov to‘g‘risidagi normalar O‘zbekiston Respublikasi Saylov kodeksini qabul qilinishi orqali yagona hujjatga jamlandi. Bu esa saylov qonunchiligining takomillashtirilishida va yanada demokratlashtirilishi uchun katta yutuq bo‘ldi. Jamiyatning rivojlanishi saylovlarni yanada takomillashtirish va demokratlashtirishni taqazo etadi. Prezidentimiz Sh.Mirziyoyevning “Yaqinda “Yangi O‘zbekiston – yangi saylovlar” shioro ostida bo‘lib o‘tgan saylovlar natijasida respublikamizda demokratik islohotlarni yuqori bosqichga olib chiqish uchun zarur bo‘lgan yangi siyosiy muhit vujudga keldi^{4[OB]}, - degan so‘zlari bunga yaqqol isbotdir.

ADABIYOTLAR TAHLILI

Mamlakatimiz va xorijiy olimlarning fikrlari

Saylov qarindosh siyosiy-huquqiy institutlarda bevosita demokratika, xalqning (fuqarolarning) kollektiv huquqi, ijtimoiy hayotning alohida instituti sifatida joy oladi va uni demokratiyaning tizimida o‘z o‘rniga ega ekanligini ko‘rishga yordam beradi⁵. Novikovni ta’kidlashicha Saylovlar hokimiyatni qonuniylashtiradi ya’ni ularning faoliyati uchun qonuniy asos yaratadi. Lavozimlarni umumiy saylov orqali amashtirilishi majoziy ma’noda aytganda, legitimlikning eng yuqori darajasi hisoblanadi, ayniqsa, nomzod ko‘p ovoz olib g‘alaba qozonganda”⁶. Har qanday

³ Karimov I.A. Parlament – jamiyat hayotining ko‘zgusi. // O‘zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. To‘plam.: “O‘zbekiston”, 2005. 13-bet. Mirziyoyev fikrlari.

⁴ Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. T.: “O‘zbekiston”, 2018. 1-tom, 96-bet.

⁵ Torshenko A.A. Tregubenkov V.A. Rossiya Federatsiyasida saylov tushunchasi // Rossiya yuridik jurnali. №2. 2001. 44-b.

⁶ Novikov M.S Saylovlar tushunchasi, ularning xalq hukmronligidagi o‘rni // Rossiya qonunchiligidagi kamchiliklar yuridik jurnali. 2009. 34-b.

davlatni demokratik davlat deb e'lon qilishning o'zi kifoya emas, muhimi, uning tashkil etilishi va faoliyatini tegishli huquqiy institutlar, huquqiy kafolatlar bilan ta'minlashdan iboratdir. Bunda – konstitutsiyaviy-huquqiy institutlarning tizimida saylov huquqi instituti muhim rol o'ynaydi"⁷ deydi tandiqli olim Husanov.

MUHOKAMA

Hozirda barcha mamlakatlarda prezident lavozimi ma'lum muddatga saylab qo'yiladi. Lekin ularning qanday tartibda saylanishi esa davlatning boshqaruv shakliga bog'liq hisoblanadi. Masalan, parlamentar respublika bo'lgan mamlakatlarda davlat boshlig'i odatda parlament a'zolari (Italiya, Chexiya) yoki maxsus kengash tomonidan saylanadi. Agar davlat prezidentlik yoki aralash respublikasi bo'lsa davlat boshlig'i bevosita xalq tomonidan saylanadi (Fransiya, Rossiya)⁸. Bizning mamlakatimizda ham prezident umumxalq saylovlari asosida o'z lavozimiga saylanadi.

Prezidentlik davlat hayotida eng kerakli institut hisoblanadi. Shuning uchun Konstitutsiyamizda bunga oid aholida bob ajratilgan (XIX bob). Shu bobning 106-moddasida va Saylov kodeksining XII bobida aynan Prezident saylovining o'ziga xos xususiyatalari belgilangan.

O'zbekiston Respublikasida Prezident umumiy, teng, to'g'ridan-to'g'ri saylov huquqi asosida, yashirin ovoz berish yo'li bilan saylanadi. Saylov kodek(bundan keyin matnda kodeks)sining 3-moddasiga ko'ra bular saylovning asosiy prinsiplari hisoblanadi va ularning har biri uchun alohida-aholida moddalar ajratilgan.

Xususan, kodeksning 4-moddasiga ko'ra umumiy saylov prinsipi bu saylov kuni o'n sakkiz yoshga to'lgan O'zbekiston Respublikasi fuqarolari saylash huquqiga egaligidir. Fuqarolar jinsi, irqiy va milliy mansubligi, tili, dinga munosabati, ijtimoiy kelib chiqishi, e'tiqodi, shaxsiy va ijtimoiy mavqeyi, ma'lumoti, mashg'ulotining turi va xususiyatlaridan qat'i nazar, bir xil saylov huquqiga egadir.

5-moddaga ko'ra esa teng saylov huquqi saylovda ishtirok etuvchi har bir fuqaro bir ovozga ega bo'lishi hisoblanadi. Lekin, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb

⁷ Husanov.O.T Konstitutsiyaviy huquq. – Toshkent: "Yuridik Adabiyotlar Publish", 2022. 209-b.

⁸ Husanov.O.T Konstitutsiyaviy huquq. – Toshkent: "Yuridik Adabiyotlar Publish", 2022. 245-b.

topilgan fuqarolar, shuningdek ogʻir va oʻta ogʻir jinoyatlar sodir etganligi uchun sudning hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylovda ishtirok etmaydi.

Toʻgʻridan-toʻgʻri saylov huquqiga esa 6-moddada shunday taʼrif berilgan, har bir fuqaro Oliy Majlis Qonunchilik palatasi deputatlarini, mahalliy Kengashlar deputatlarini, shuningdek Prezidentni saylashda bevosita oʻzi shaxsan ovoz berish orqali saylovda ishtirok etishini bildiradi.

Yashirin ovoz berish prinsipi kodeksning 7-moddaga asosan saylovchilarning ovoz berishiga hech kim taʼsir qila olmasligi hisoblanadi. Fuqarolarning xohish-irodasiga hech kim taʼsir etolmaydi va ular qoʻrqmasdan oʻzlari istagan nomzodga ovoz berishadi.

Kodeksning 61-moddasiga koʻra Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti lavozimiga oʻttiz besh yoshdan kichik boʻlmagan, davlat tilini yaxshi biladigan, bevosita saylovgacha kamida oʻn yil Oʻzbekiston hududida muqim yashayotgan Oʻzbekiston Respublikasi fuqarosi saylanishi mumkin. Ayni bir shaxs surunkasiga ikki muddatdan ortiq Oʻzbekiston Respublikasi Prezidenti boʻlishi mumkin emas. Qasddan sodir etgan jinoyati uchun oldin sudlangan fuqarolar, diniy tashkilotlar va birlashmalarning professional xizmatchilari Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod etib roʻyxatga olinmaydi. Bundan tashqari, sud tomonidan muomalaga layoqatsiz deb topilgan fuqarolar va sud hukmi bilan ozodlikdan mahrum etish joylarida saqlanayotgan shaxslar saylanishi mumkin emas. Rossiya Federatsiyasining qonunchiligiga nazar tashlasak, ushbu davlatda ham nomzod 35 yosh boʻlishi, kamida 10 yil davlat hududida muqim yashagan boʻlishi kerak. AQSH davlatida ham saylanovchi 35 yosh boʻlishi, lekin mamlakat hududida 14 yil muqim yashagan fuqaro nomzod boʻla oladi.

Oʻzbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzodni saylov kompaniyasi eʼlon qilinganligidan kamida toʻrt oy oldin belgilangan tartibda Oʻzbekiston Respublikasi Adliya vazirligi tomonidan roʻyxatga olingan siyosiy partiyalar koʻrsatish huquqiga ega. Yuqoridagi norma kodeksning 62-moddasida belgilangan.

Kodeksning 63-moddasiga asoslanib saylovda ishtirok etish uchun siyosiy partiyalar saylovga kamida yetmish kun qolganida saylovda ishtirok etish to'g'risida partiya rahbari tomonidan imzolangan ariza, Adliya vazirligining siyosiy partiyaning ro'yxatga olinganligi to'g'risida ma'lumotlarni o'z ichiga olgan ma'lumotnoma va Prezidentlikka bo'lajak nomzod to'g'risida ma'lumotlar aks etgan ujjatlarni Markaziy saylov komissiyasiga taqdim etishi kerak, Hujjatlar topshirilganidan so'ng Markaziy saylov komissiyasi siyosiy partiyaning ishtirok etishi uchun ruxsat etuvchi qaror qabul qiladi hamda siyosiy partiyaning vakolatli vakiliga ro'yxatga olinganligini tasdiqlovchi guvohnoma beradi.

Prezidentlikka nomzodlar ko'rsatish tartibi kodeksning 64-moddasida belgilangan. Unga ko'ra saylovga oltmish besh kun qolganida boshlanadi va qirq besh kun qolganida tugaydi. Nomzodlar ko'rsatish siyosiy partiyalarning yuqori organlari tomonidan amalga oshiriladi va bitta nomzod ko'rsatilishi mumkin. Siyosiy partiya nomzodlikka faqat o'z partiyasi a'zolari orasidan yoki partiyasizni nomzod etib ko'rsatishga vakolatlidir. Shundan keyin Prezidentlikka nomzod ko'rsatilganligi to'g'risida bayonnoma tuziladi. Siyosiy partiyaning rahbari nomzodni ro'yxatga olishni iltimos qilib Markaziy saylov komissiyasiga ariza bilan murojaat etadi. Arizaga quyidagilar ilova qilinadi:

siyosiy partiya yuqori organining O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko'rsatish to'g'risidagi qarori;

siyosiy partiya yuqori organi majlisining O'zbekiston Respublikasi Prezidentligiga nomzod ko'rsatish to'g'risidagi bayonnomasi, unda nomzodning familiyasi, ismi, otasining ismi, tug'ilgan sanasi, kasbi, lavozimi (mashg'ulotining turi), ish va yashash joyi, partiyaviyligi ko'rsatiladi;

nomzodning o'z nomzodi ovozga qo'yilishiga rozi ekanligi to'g'risidagi arizasi;

nomzodni qo'llab-quvvatlovchi imzo varaqalari. Siyosiy partiya tomonidan taqdim etilgan imzo varaqalarida jami saylovchilarning umumiy sonining kamida bir foizining imzosi bo'lishi kerak. Bunda siyosiy partiya bitta ma'muriy-hududiy

tuzilmada (Qoraqalpog‘iston Respublikasi, viloyat, Toshkent shahri) imzolar umumiy sonining ko‘pi bilan sakkiz foizini to‘plashi mumkin.

Markaziy saylov komissiyasi taqdim etilgan hujjatlarni besh kunlik muddat ichida tekshirib chiqadi va ularning kodeks talablariga muvofiqligi to‘g‘risida xulosa beradi. Agar ro‘yxatga olish uchun taqdim etilgan hujjatlarda nomuvofiqliklar va kodeks talablaridan chetga chiqish hollari aniqlanganda bu to‘g‘risida tegishli siyosiy partiyalarning rahbarlariga ma’lum qilinadi. Siyosiy partiya hujjatlardagi aniqlangan nomuvofiqliklar va xatolarni ikki kunlik muddatda tuzatishga hamda ularni Markaziy saylov komissiyasiga taqdim etishga haqli. Markaziy saylov komissiyasi nomzodlarni ro‘yxatga olish uchun hujjatlarni qabul qilishni ro‘yxatga olish muddati tugallanishiga yetti kun qolganida yakunlaydi.

Konstitutsiyaning 128-moddasiga ko‘ra Prezident saylovi uning vakolat muddat tugaydigan yilning oktabr oyi uchinchi o‘n kunligining birinchi yakshanbasida o‘tkaziladi. Lekin 2023-yil 1-maydan kuchga kirgan yangi tahrirdagi Konstitutsiyaning ushbu moddasiga ko‘ra O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti muddatidan ilgari O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti saylovini tayinlashga haqli hisoblanadi. Saylovning natijasini esa Markaziy saylov komissiyasi tegishli hududiy komissiyalarning bayonnomalariga tayanib aniqlaydi. Ovoz berishda ro‘yxatga olingan saylovchilarning 33 foizi ishtirok etgan bo‘lsa, saylov haqiqiy hisoblanadi.

Saylovda ikkita nomzod ishtirok etib, ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilarning nisbiy ko‘pchilik ovozini olgan nomzod saylangan hisoblanadi.

Saylovda nomzodlar ikkitadan ortiq bo‘lsa, ovoz berishda ishtirok etgan saylovchilarning yarmidan ko‘pining ovozini olgan nomzod saylanadi. Agar birorta nomzod belgilangan ovoz ololmagan bo‘lsa, eng ko‘p ovoz olgan ikki nomzod ishtirokida takroriy ovoz berish o‘tkaziladi. Takroriy ovoz berish kunini Markaziy saylov komissiyasi saylov o‘tkazilgan kundan e’tiboran bir oy ichida, lekin kamida o‘n besh kundan keyin o‘tkaziladigan qilib tayinlaydi. Takroriy ovoz berish o‘tkazilishi haqida xabar matbuotda e’lon qilinadi. Takroriy ovoz berishda qancha saylovchi ishtirok etishidan qat’iy nazar, saylov haqiqiy hisoblanadi ya’ni saylovchilarning

ishtirok foizi hech qanday ahamiyatga ega bo'lmaydi. Nomzodlardan nisbatan ko'p ovoz olgan shaxs saylangan hisoblanadi.

Prezident saylovi o'tmagan yoki haqiqiy emas deb topilganda, shuningdek saylovda bitta nomzod ishtirok etib, belgilangan miqdordagi ovoz ololmagan taqdirda Markaziy saylov komissiyasi takroriy saylov tayinlaydi. Takroriy saylov ham kodeksga ko'ra asosiy saylovni o'tkazish uchun belgilangan ayni tartibda va ayni shartlarga rioya etgan holda, asosiy saylov o'tkazilganidan keyin qirq kun ichida o'tkaziladi.

Prezident kodeksning 65-moddasiga asosan Markaziy saylov komissiyasi tomonidan saylov natijalari rasmiy ravishda e'lon qilingan kundan e'tiboran kechi bilan ikki oy ichida O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi palatalarining qo'shma majlisida qasamyod qilgan paytdan e'tiboran o'z lavozimiga kirishadi. Amaldagi Prezident o'z vakolatini yangi saylangan Prezident lavozimiga kirishguniga qadar bajaradi.

Konstitutsiyaning 112-moddasiga va kodeksning 66-moddasiga ko'ra agar amaldagi Prezident o'z vakolatlarini bajara olmaydigan holatlarda uning vazifa va vakolatlari vaqtincha O'zbekiston Respublikasi Oliy Majlisi Senati Raisining zimmasiga yuklatiladi. Bunday holatda kodeksga to'liq rioya etgan holda uch oy muddat ichida mamlakat Prezidenti saylovi o'tkaziladi.

XULOSA

Shuni aytishimiz mumkinki, O'zbekiston Respublikasida demokratizm va fuqarolik jamiyatining asosiy prinsip, tamoyillarini va xorijiy davlat tajribalarini o'rganilib, ularni hayotga tatbiq etilishi natijasida zamonaviy saylov tizimi yaratildi va Prezidentlikka saylov bundan mustasno emas. Bundan tashqari, O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasida saylov tizimining konstitutsiyaviy asosda belgillanishi bu huquqiy institutning ahamiyati yuqori ekanligini ko'rsatadi. hunki hamma mamlakatlarda ham saylov tizimi uchun maxsus bob ajratilmagan, masalan, Rossiya Federatsiyasining Konstitutsiyasida. Bu sohaga oid normativ-huquqiy hujjatlarning kodifikatsiyalash orqali yagona kodeksga jamlanilishi ular o'rtasidagi

takrorlanishlarning oldini olinilishi, saylov qonunchiligining takomillashuvi va saylovlarni yanada demokratlashtirishga sharoit yaratib berdi.

Shuningdek, O‘zbekiston Respublikasida Prezidentlikka saylov o‘tkazish tartiblari huquqiy normalar ya’ni Konstitutsiya va Saylov kodeksidagi normalar bilan belgilanishi va ushbu munosabat huquq tomonidan tartibga solinganligi respublikamizda Prezidentlik institutining ahamiyati yuqori ekanligiga yaqqol isbotdir.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YHATI:

1. O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi(yangi tahrir) - O‘zbekiston Respublikasi Konstitutsiyaviy Qonuni. 2023-yil 1-maydagi O‘RQ-837-son Qonuni bilan qabul qilingan. "Xalq so‘zi" gazetasi № 87. 02.05.2023-yil. 1-6 bet. Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi, 01.05.2023-y., 03/23/837/0241-son [Elektron manba] <https://lex.uz/docs/-6445145>
2. O‘zbekiston Respublikasining Saylov kodeksi. Qonun hujjatlari ma’lumotlari milliy bazasi, 26.06.2019-y., 03/19/544/3337-son;16.06.2022-y.,03/22/779/0528-son [Elektron manba] <https://lex.uz/docs/-4386848>
3. Karimov I.A. Parlament – jamiyat hayotining ko‘z gusi. //O‘zbekiston demokratik taraqqiyotning yangi bosqichida. To‘plam.: “O‘zbekiston”, 2005. 13-bet.
4. Mirziyoyev Sh. Xalqimizning roziligi bizning faoliyatimizga berilgan eng oliy bahodir. T.: “O‘zbekiston”, 2018. 1-tom,
5. Novikov M.S Saylovlar tushunchasi, ularning xalq hukmronligidagi o‘rni // Rossiya qonunchiligidagi kamchiliklar yuridik jurnali. 2009. 34-b.
6. Torshenko A.A. Tregubenkov V.A. Rossiya Federatsiyasida saylov tushunchasi // Rossiya yuridik jurnali. №2. 2001. 44-b.
7. Husanov.O.T Konstitutsiyaviy huquq. – Toshkent: “Yuridik adabiyotlar publish” , 2022. – 400 b.